

Att återskapa
ett rokokoslott

Med Svartsjö slott introducerade Carl Hårleman rokokon i svensk arkitektur. Slottet upphörde att vara kungligt slott 1888 och inrättades på 1890-talet till tvångsarbetsanstalt. Sedan fem år tillbaka arbetar Fastighetsverket med att återställa slottets 1700-talskaraktär.

Svartsjö slott med tillhörande markegendomar ägs av staten och förvaltas sedan 1993 av Statens fastighetsverk. År 1995 påbörjades en invändig restaurering av slottet som ska leda till att byggnaden sätts i stånd utifrån sina egna förutsättningar, samtidigt som vår tids krav på tillgänglighet och energihushållning tillgodoses. Parallellt med restaureringsarbetet söker Fastighetsverket en lämplig hyresgäst för långsiktig uthyrning av slottets flyglar. Man söker en hyresgäst vars verksamhet går att förena med slottet utan att dess speciella värden äventyras; en verksamhet där slottet och parken kan fungera som inspirationskälla för både hyresgäst och allmänhet.

Carl Hårleman fick 1734 i uppdrag av Fredrik I att rita slottet som ett lust- och jaktstolt åt kungafamiljen och det uppfördes åren 1736–39.

Med jaktstoltet på Svartsjö introducerade Hårleman rokokon i svensk arkitektur och slottet kom att bli mönsterbildande för herrgårdsarkitektur i Sverige under lång tid.

Slottet framstod som något alldeles nytt och utstrålade en funktionell enkelhet som var sparsmakad, lätt och lustfylld. I ritningarna till Svartsjö har Hårleman tolkat det nya från kontinenten, och lätit det svenska möta det franska på ett förunderligt vackert sätt.

På 1770-talet förlängdes slottet med två gånger sin ursprungliga längd genom två flyglar, ritade av C. F. Adelcrantz.

Drottning Lovisa Ulrika var, fram till sin död 1782, den sista i raden av kungligheter som mer regelbundet vistades på Svartsjö. Därefter stod slottet mestadels obebott tills det 1890 byggdes om till tvångsarbetsanstalt, och nära 350 små fängelseceller inrättades i de forna slottsgemakerna. I slutet på 1960-talet utrymdes anstalten och slottet stod sedan tomt under många år medan det sakta förföll.

Uppgårelsen med anstaltstiden

På en bild, publicerad i Expressen den 20 oktober 1965, som visar slottets förnämsta rum, Salon à l'italienne, sitter två intagna framåtlutade på enkla stolar bredvid en järnkamin och en stor vedlår. Golvet är täckt av kvadratiska strimmiga vinylplattor, väggarna lyser kala och i förgrunden syns en spiraltrappa av järn. Bildtexten berättar: «Någonting kargare, tristare och mer anstaltsgrått än detta kan bara inte finnas. Det gäller svårt alkoholskadade människor på ett 200-årigt gammalt slott ... de är som ett monument över anstaltsvårdens bankrutt».

Då anstalten stängdes 1966 revs fängelsemuren och alla anstaltsbyggnader som tillkommit på 1800- och 1900-talen. Stora mängder rivningsmassor kördes iväg och huggna stenblock och socklar tippades över kanten på den bristfälliga borggårdsmuren och blev liggande där.

Inuti slottet fortsatte uppgörelsen med anstaltstiden. Celler, kök, serveringsutrymmen och installationer som värme, vatten och el revs ut. Järnräcken, balkongen och spiraltrappan från stora salen togs också bort och kördes iväg för att grävas ned. Södra källaren med sina isoleringsceller murades igen. Av anstaltstiden lämnades inte mycket mer än spår och slitmärken i furugolven efter fångar som gått fram och tillbaka i sina minimala celler. Anstaltstiden – den tid då slottet använts mest och ett mycket stort antal personer bodde eller hade sitt arbete i slottet – utplånades på kort tid.

Åren 1976–1977 genomförde Byggnadsstyrelsen en utvändigt fasadrenovering, då all originalputs knackades ned och ersattes med cementputs. Merparten av slottets fönster och fönsterkarmar byttes ut och nya sattes in på ett

okänsligt sätt. Takplåt byttes och takplåtsdetaljer förenklades. Slottet stod under denna tid öppet och vem som helst kunde ta sig in. På vinden förvarades dörrar, kakelugnar och beslag med mera och en del bars ut och försvann. Utanför husen på andra sidan vägen sågs barn leka med kakelugnsdelar, vackert dekorerade i blått.

Känslan av stark och medveten arki-

Stuckarbeten som återfunnits på slottet kopieras och monteras på sina ursprungliga platser.

Gångjärn och beslag har återanvänts och kompletterats med nytillverkade delar.

Trädgårdsdörrarna med sitt snidade korgflätsmönster är nytillverkade rekonstruktioner.

tektur var trots allt mycket påtaglig när man vandrade runt i slottet. Den våldsamma fångvårdstiden hade varken kunnat förverka eller förminska detta faktum.

Restaureringen inleds

Då Fastighetsverket inledde restaureringsarbetet för fem år sedan märkte man att slottet genomgått mer omfattande förändringar och ombyggnader än man från början anat.

Anstaltstiden var den andra av två mer omfattande till- och ombyggnadsperioder. Den första inföll redan under Lovisa Ulrikas och Adolf Fredriks tid i samband med flyglarnas tillkomst. Den ombyggnaden stannade upp något då kungen dog 1771 och byggnadsplanerna ändrades. Bland annat färdigställdes kungens flygel enklare än avsetts och en pågående invändig förbindelse med norra källaren avbröts.

Vid restaureringens början gav Svartsjö intryck av en anläggning stadd i omfattande invändigt förfall. Eldstadsplanerna var som kratrar i golven, berövade sina kalkstensplattor. Gapande hål och spår efter rivningar fanns i tak, på väggar, i golv och på snickerier. Spåren efter flera generationer cellindelningar kunde avläsas överallt i interiören. De flesta dörröppningarna i rummens inre och mot hjärtmuren var igenmurade och alla väggar hade put-

sats med cementputs som målats om många gånger under 1900-talet.

Restaureringsideologiska ställningstaganden

Att förstå och se vad det var som utmärkte Svartsjö slott och gjorde det unikt kunde vara svårt mitt i allt förfall. Tid, kunskap och inlevelse är viktiga variabler för att oersättliga värden inte ska förloras. På Svartsjö har arbetet kunnat utföras i flera olika etapper, vilket gett möjlighet till eftertanke och utvärdering. Arbetsmetoder och tillvägagångssätt har prövats och utvärderats under hand. På referensmöten har olika frågor och ställningstaganden kunnat prövas tillsammans med specialister från Riksantikvarieämbetet och Nationalmuseum med flera. Ett kvalificerat restaureringsarbete kräver lyhördhet för de inblandades olika roller och kunskap, samt nära samarbete mellan de inblandade.

Genom förundersökningar och omfattande arkivstudier, främst av konstvetaren Roy Dahl, har kunskapen om Svartsjö slott ökat betydligt. Utifrån inventeringar, räkningar och korrespondens kan vi i dag få en bättre bild av hur det såg ut på slottet.

En restaurering innebär alltid en förändring och den måste genomföras på ett klokt och medvetet sätt så att slottets värden inte minskas. Hellre gå var-

ligt tillväga och göra för lite än att övertolka, har varit ett viktigt ställningstagande. Utgångspunkten är att nya funktioner och krav på ett väl avvägt sätt ska fogas samman med 1700-talsslottet och dess värden.

En distinktion har gjorts mellan ett bevarandekrav för det ursprungliga slottet och en bevarandeambition för de senare tillbyggda flyglarna. Skillnaden mellan krav och ambition innebär att samma restaureringsprinciper gäller för hela byggnaden men att inslaget av rekonstruktioner är mindre omfattande i flyglarna och att våtutrymmen som wc och pentryn accepteras där.

I skuggan av anstaltstiden och efterföljande period av förfall fanns det en uppenbar risk att vilja gå för hårt fram i restaureringsarbetet och göra slottet finare och mer påkostat än det varit. Att i det arbetet försöka fånga Härlemans funktionella enkelhet och ett Svartsjö som av ekonomiska skäl ofta var satt på undantag har istället blivit en viktig utgångspunkt.

De få delar och fragment i slottet som finns kvar av anstaltstidens historia bevaras när dessa inte står i vägen för andra, övergripande ställningstaganden. Ett rum närmast trapphuset i norra flygeln, där alla ytskikt lämnats utan åtgärd, har sparats för att visa hur det såg ut före restaureringen. Ett par olika generationer av celler i två vå-

I källaren finns ännu anstaltstidens två isoleringsceller bevarade. Träbritsen med sin 'träkudde' har 'toaletten' inbyggd i fotänden.

Cellerna påminde om burarna i en djurpark. En säng och ett litet bord var allt som rymdes på det minimala utrymmet.

Spåren efter cellinredningarna syns tydligt i väggar och golv. Mot tapeten syns märken efter sänggaveln och den sista internens uppklistrade bilder.

Portarna som byttes ut under fängelsetiden har rekonstruerats och nytillverkats i ek. De kommer senare att målas med oljefärg.

ningar avtecknar sig på väggar och i tak. Skadorna efter tvättrännan mot yterväggen finns också kvar.

Genomförda arbeten

Inledningsvis har arbetet omfattat trettiofem års eftersatt underhåll och lagning av skador som uppkommit under och efter anstaltstiden. Igensatta dörröppningar har tagits upp. Cementgolv i trapphus och på andra ställen har tagits bort och ersatts med sten- eller trägolv. Gamla dörrar har lagats och nya dörrar, fönsterdörrar, innanfönster, dörrfoder och överstycken till fönsterfoder har tillverkats.

Bröstpaneler har lagats så att den autentiska karaktären med omflyttade bröstpaneler från olika tid och med ett flertal lagningar av varierande kvalitet kvarstår. De vackra, naturligt åldrade brädgolven från 1700-talet, med slitna och ibland vågiga brädor, har lagats

försiktigt. De flesta golv har under senare delen av anstaltstiden varit täckta av modernare golvmaterial, vilket sparat dem från ett tidvis mycket hårt slitage. Flera dörrar har försetts med nysmidna beslag och kammarlås.

Förstugan i hårlemanska slottet

Något som inte syns på Härlemans ritning, men som tydligt framgår av gamla räkningar, är den ovala öppningen i förstugans tak som under restaureringen åter tagits upp. Förundersökningen visade att vassmattan under takputsen låg i två olika riktningar där en öppning troligen hade funnits. När några golvplankor lyftes upp i rummet ovanför såg bjälklagsfyllningen i mitten av rummet annorlunda ut än på sidorna. När öppningen frilades syntes tydliga uthuggningar i bjälkarna, som visade ovalens form och att de sekundärt in-

Den tjocka ekportens gångjärn är smidda efter förebilder från 1700-talet.

satta bjälkarna hade hängts in med hjälp av hängseljärn. Tillverkning av hängseljärn finns också belagt i en räk-

Räcket till öppningen över förstugan tjänade – delat i fyra delar och utträtat – en tid som verandaräcke till Oldfruhuset på Svartsjö.

ning daterad 1767, det år då öppningen troligen sattes igen.

Järnräcket som ursprungligen funnits runt öppningen återfanns på slottets vind. Här fanns några järnräcken magasinerade, som en tid tjänat som verandaräcken till en byggnad på andra sidan vägen. Det var typiska 1700-talsräcken som svarade väl mot beskriv-

Många innerdörrar har nytillverkats efter 1700-talsmodell i slottets snickarverkstad.

ningen i en räkning på « ... stort gallerwärc uti rundelen » från klensmeden Georg Carl Bauman daterad den 6 augusti 1739.

En viss tveksamhet fanns från Riksantikvarieämbetet ifall öppningen skulle tas upp när igensättning gjorts redan på 1760-talet. Motargumentet var att öppningen i taket var mycket väsentlig för den arkitektoniska idén. Öppningen i taket ska ge en föräning om det som väntar när man stiger in i slottets förnämsta rum, salongen – en sal öppen i två våningar där fasaden skjuter ut i parken.

Ytskikt och färgsättning återstår

En delikat utmaning i restaureringsarbetet är avvägningen mellan det härlemanska slottet och det adelcrantzska slottet. Är den ursprungliga rumsformen kvar får Härleman råda och är det ombyggt och förändrat av Adelcrantz är ställningstagandet det motsatta.

Ytskikt och färgsättning som ska läka ihop rummen återstår ännu och är

en angelägen uppgift och utmaning.

Bogesunds slott som restaurerats parallellt med Svartsjö har en ovanligt rik flora av ytskikt, olika sorters tapeter och målningar. På Svartsjö är förhållandet det omvända. Att hitta större sammanhängande färglager på snickerier har visat sig ogörligt. Fukt, mögel och röta har gjort att snickerier har lagats och bytts ut redan några år efter att slottet stod färdigt.

Endast mindre bitar av papperstapeter har återfunnits. Efter att den löst sittande cementputsen knackats ned i härlemandelen och originalputsen från 1700-talet kommit fram, finns det tydliga spår efter nubb och ibland också enstaka nubb med pappersfragment kvar.

Avsikten är att med utgångspunkt från inventarieförteckningar och färglager på snickerierna på sikt ge slottet en material-, mönster- och färgkaraktär som skulle kunnat höra hemma på 1700-talets Svartsjö. ■

Heléna Tallius Myhrman; Arkitekt SAR, Slottsarkitekt vid Svartsjö